

ČETIRI RIMSKA PORTRETA

(Table IV, V, VI)

U zbirci antiknih kamenih spomenika Arheološkoga muzeja u Zagrebu nalazi se nekoliko ženskih portretnih glava, koje do sada nisu detaljnije opisane ni analizirane, ni klasificirane¹, a vrijedan su prilog za proučavanje razvoja rimske portretne umjetnosti. Među njima su odabrana četiri portreta, koja po svom stilu, tehnici rada i frizuri pripadaju I, II, III i IV. vijeku, te nam pružaju podatke kako o umjetničkom stvaralaštvu i obrtničkoj vještini, tako i o kulturi, modi i poimanju razdoblja, kome pripadaju. To su dva portreta mladih djevojaka, nađena u Solinu, zatim portret mlađe žene također iz Solina i portret žene na nadgrobnom spomeniku iz Careva Polja kod Čakovca (*Metulum*).

1) Glava djevojke od sitno zrnatog bjelkastog mramora — Solin (T. IV./1. a, b, c)

Dimenzije: raspon od tjemena do brade 0,21 m, od čela do zatiljka 0,235 m; visina čela 0,04 m, dužina nosa 0,053 m, razmak od nosa do brade 0,057 m, širina lica 0,128 m, veličina punde 0,129 m × 0,098 m, raspon najvećeg nabora kose 0,194 m, a najmanjeg 0,168 m.

Lice je duguljasto s relativno niskim, malo izbočenim čelom. Obrazi obli, u visini lične kosti neznatno naglašeni, a u predjelu usta punašni. Brada kratka i zaobljena, s plitkim udubljenjem na sredini, koje se gotovo ne vidi slobodnim okom, ali se osjeća pod prstima. Obrve su iznad nosa srasle, te su naznačene kratkim urezima, a zatim se u velikom luku spuštaju do sljepočica. Prikazane su plastično, a samo su na svom početku raščlanjene s nekoliko ureza. Oči su velike, dosta rastavljene, duguljaste i jače sužene prema nutarnjoj strani. Šuplje su i djeluju poput šireg procijepa, u kome

¹ Sve tri glave kao i nadgrobni spomenik iz Careva Polja, s kojeg je uzet portret žene, opisao je posve sumarno J. Brunšmid u svom radu: »Kameni spomenici Arheološkog muzeja u Zagrebu«, ne određujući ih vremenski. Osim toga, glave mladih djevojaka iz Solina (br 1 i 3) ušle su u rad M. Gorence »Antikna skulptura u Hrvatskoj«, samo što je prva pogrešno datirana u drugu polovinu II. vijeka, a druga sumarno u III. vijek, — J. Brunšmid, o. c., 1904.—1911. p. 41, fig. 76, 77, 78 i p. 167, fig. 86; M. Gorenc, o. c., 1952, fig. 70, 71, 72.

se nazire po rubovima trag neke bijele tvari, kojom je šupljina oka bila ispunjena. Gornji je kapak naglašen u obliku užeg nabora. Nos je kratak i gotovo posve ravan i malo izlazi iz linije čela. Na vrhu s desne strane nešto je oštećen. Nozdrve su blago naglašene. Razmak je između nosa i usne kratak i na sredini ima široko plitko udubljenje. Usne su male i nabubrene, gornja je valovita i na krajevima malo zavinjuta prema dolje, dok je donja neznatno razmaknuta, punašna i u obloj liniji prelazi u bradu. Uši su samo u donjoj polovini vidljive; imaju lijepo formiranu školjku. Kosa, vrlo pomno izrađena, razdijeljena je na dvanaest odjeljaka ili nabora poput krišaka, koje počinju neposredno od čela i u luku teku prema zatiljku. Srednja dva su najjače izbočena, a ostali se prema ušima nešto spljoštavaju, dok se od zatiljka prema čelu sužuju. Zbog toga glava u profilu ima izdužen oblik. Svi se nabori kose sastaju na zatiljku i prepleću u dosta veliki plosnati čvor jajastog oblika, koji leži nešto više na zatiljku. Ispod najdonjih nabora, iza ušiju, vide se kratki pramenovi kose usmjereni prema uhu, a sa strana, ispred uha odvojio se po jedan pramenčić. Kosa je naznačena užim, širim, duljim i kraćim urezima, koji teku poput ravnih ili zavijenih pramenova, već prema mjestu gdje se nalaze. Ona gotovo u oštroj crti obrubljuje, poput nekakve nabrane kape, ovo mlado lice. Na mnogim mjestima vide se jasni tragovi crvenkastosmeđe boje, kojom je kosa bila obojena, a ti su tragovi najvidljiviji s lijeve strane. Frizura gledana sprijeda podsjeća na dinju, po čemu je i dobila nadimak »*Melonen Frizur*«, a sa stražnje strane nalikuje na veliki cvijet (ivančicu), kojem je sredina plastični, isprepleteni čvor, a nabori su pravilne duguljaste latice.

Boja je mramora na licu bijeložućkasta s nešto zagasitijom žućkastom patinom na desnom obrazu, a sama je površina fino glačana. Kosa je na površini hrapava i smeđasta, te stoga lijepo kontrastira svjetlijoj i glatkoj puti lica. Na oštećenim mjestima vidi se sitna struktura mramora. Glava se ističe neobično finom modelacijom i preciznošću izrade svakog detalja, zatim diskretnošću psihičkog izražaja, što sve govori, da ju je izradio majstor visokih umjetničkih kvaliteta.

Ovaj portret izvanredan je primjerak ženskog portreta iz augustovskog vremena; on se neposredno nadovezuje na helenistički portret, ali već nosi u sebi pečat novih ideja značajnih za rimsku carsku umjetnost. To je realistični portret, no bez pretjeranog realizma, odnosno naturalizma, kakav srećemo na sirovim, ponešto seljačkim likovima s portreta iz doba Republike. Isto tako na njemu ne vidimo ni snažnijeg duševnog izraza, ni dubljih emocija, tako izrazitih u tvorevinama helenističke epohe. To je plemenito lice, ali iz njega izbija neka hladna uzdržljivost, koja nas sprečava, da dublje zagledamo u nutrašnost te psihe. Velike šuplje oči s jako simetričnim i izvijenim obrvama gledaju na nas ozbiljno i zagonetno, a zajedno s malim usnama, što u kutovima prigušuju tek naslućeni osmijeh, podsjećaju na davne grčko-etrurske arhajске likove.

Ova smirenost i uzdržanost, pa ponešto hladna otmjenost, karakteristične su za portret augustovske epohe (30. g. pr. n. e. — 68. g. n. e.), u kome prevladuje klasicistički ukus. Zbog toga nema u njemu pretjeranog realizma, nego je taj realizam prožet jednim plemenitim, idealiziranim poimanjem.² Frizura, u poredbi s kasnijim artificijelnim frizurama iz kraja I. v. i prve polovine II. v., vrlo je jednostavna; svojim čistim linijama i preciznošću izrade pridonosi općem dojmu smirenosti i ozbiljnosti. Međutim, majstor je ipak dao nešto mekši izraz oko usana, a u obradbi površine lica uspio postići neznatnu pokretnost puti i to pomoću sjenki. Također je ostvario kontrast između lica i kose. Ovakve pojave u tretiranju ženskog lika srećemo u drugoj razvojnoj etapi portreta augustovskog doba u vrijeme Klaudijevaca (37—68. g.) na što nas upućuje i jednostavna djevojačka frizura. Međutim, kako već u Neronovo doba (54—68.) dolazi do naglih promjena u modi češljanja³, to se naš portret može staviti u razdoblje prije njegova vladanja, odnosno u prijelazno vrijeme julijevsko-kladijevske dinastije.

Pojava, da su kose obojene, vrlo je česta na portretima u vrijeme ranijeg carstva, no javlja se i kasnije, sve do Hadrijanova doba. Tek kad su u antoninskoj epohi pri obradbi kose došli do izražaja koloristički principi, postalo je bojenje kose izlišnim⁴.

Naš portret u pogledu frizure ima sličnosti s likovima na novcima posljednjih ptolomejskih kraljica, na primjer, Kleopatre⁵, a osobito liči na dvije portretne glave mladih žena iz doba helenizma. To su: grčka pjesnikinja *Korina* od majstora

Silaniona i *Berenika II.* od *Kirene*⁶. Međutim, pored velike sličnosti u frizuri i položaju glave, osjeća se u isto vrijeme i velika razlika u izražaju lica. Lice *Korine* odiše ljupkošću i nekom gotovo djetinjom toplinom a izraz *Berenike II.*, iako pun ponosa i plemenitog dostojanstva, posjeduje onu prirodnu dražest svojstvenu lijepoj i mladoj ženi. I obrada njihove kose nešto je drugačija, mekša, nego kod našeg portreta. Kriškasti nabori nemaju tako oštre bridove i prijelaze, kosa nije naznačena tako suhom preciznošću, a linija kose oko čela nije tako strogo čista, nego je omekšana kod *Korine* širim pramenovima, a kod *Berenike* isprekidana nizom vragolastih pramenčića.

Ova su dva helenistička portreta ujedno i analogija i kontrast našem portretu; oni pokazuju, kako je helenistička forma poprimila u portretu ranog carstva nov sadržaj. Međutim, u njemu se čisto rimske osobnosti sažimaju s arhajskom, klasicističkom i helenističkom tradicijom, što nam lijepo pokazuje lik mlade djevojke iz *Solina*.

2) *Glava mlade žene od krupnije zrnatog, bijeloga mramora — Solin (T. V/2. a, b)*

Dimenzije: raspon od vrha dijadema do brade 0,25 m, od čela do zatiljka 0,225 m; visina čela 0,05 m; razmak od nosa do brade 0,067 m, širina lica 0,135 m, visina dijadema 0,09 m; raspon dijadema 0,19 m.

Lice je više okruglo, jače građe, s istaknutim čelom srednje visine. Obrve ravne i naznačene prijelazom čela u očnu regiju, te su na strani sljepočica naglašene. Oči su ovalne, nisu odviše velike (koliko se zapaža na bolje sačuvanom lijevom oku) i nemaju zjenica. Nos je otučen, ali se vidi iz profila, da ne teče u istoj liniji sa snažnim čelom. Usta su manja, s naznačenim kutovima, no pravi im se oblik ne može utvrditi uslijed oštećenosti usana. Brada je široka i obla, na sredini jako otučena. Uši manje i dosta površno obrađene. Vrat obao, dug, također oštećen.

Frizura se diže u obliku dvostrukog, na sredini šiljatog dijadema, koji se spušta do ušiju i poput nekakve krute kape steže čelo i sljepočice, od kojih je odvojen uskom trakom. Oba su kraka dijadema rebrasto raščlanjena, a rub gornjeg se desne je strane, i to prema sredini, jače izlizan. Iza njih leži višestruka, debela i gusto spletena pletenica, koja je složena u krug i nakošena prema zatiljku. U stražnjem dijelu ona je s obje strane pritesana, te ima dublju četvorouglatu rupu. Kosa na tjemenu ostala je neobrađena, samo se vide grublji udarci dljeta. S leđa, ovako debelo složena pletenica djeluje poput nekakvoga velikog turbana. Na zatiljku, kosa je visoko podignuta i prihvaćena u pletenicu, a podijeljena je u okomite, nešto kose odjeljke, tako da je vrat potpuno razgolichen. Dva srednja su najveća, a onda se prema ušima skraćuju i su-

² A. Hekler, *Die Bildniskunst der Griechen und Römer*, 1912, p. XXXIII (uvod).

³ *Ibid.*, p. XXXVII.

⁴ *Ibid.*, p. XLII.

⁵ J. J. Bernoulli, *Die Bildnisse der römischen Kaiser*, I, 1882. Tab. novca IV, fig. 93—95.

⁶ M. Bieber, *The Sculpture of Hellenistic Age*, 1955, fig. 121 i 346.

žuju, te ih ima ukupno osam. Budući da je ovdje površina mramora još jače izlizana, naziru se tek veći pramenovi kose.

Cijela glava ima hrapavu i izlizanu površinu, te se na oštećenim mjestima vidi nešto krupnija struktura mramora.

Obrada je grublja i površnija, izrada ušiju manjkava, obrada kose na tjemenu nedovršena, nema gotovo razlike u rješavanju površine lica i kose, a izražaj je nešto krut i tvrd. Sve to pokazuje više obrtničke, a manje umjetničke kvalitete majstora, koji je vjerojatno domaćeg porijekla.

Ovaj portret po svom stilu odgovara portretima Trajanova vremena (98—117), koji nakon živih, impresionističkih flavijevskih portreta unekoliko pokazuju akademsko otrežnjivanje⁷.

Nema više u njemu onog nemira, svježine i virtuoznog savlađivanja materije, kakvo srećemo još i na flavijevsko-trajanskim portretima. Njegov likovni jezik je tvrdi i sapetiji, a izraz stroži. I sama frizura pridonosi, da je lice, ove inače mlađe žene, dosta ozbiljno i trijezno. Meka materija kose potpuno je sputana u oštrem i krute oblike i nad čelom sapeta u okviru dvostrukog dijadema. Za ovakvu frizuru trebalo je, pored prirodne, i dosta umjetne kose, pa su često dijadem i traka, što dijadem dijeli od čela, bili načinjeni od lažne kose. To vidimo i na ovoj glavi.

Međutim, frizure složene u dijadem javljaju se i u drugim varijantama. Ovu modu su diktirali carica i ostali članovi Trajanove obitelji i dvora, pa je nalazimo u raznim varijacijama na portretima *Plotine*, njegove žene, *Marcijane*, sestre, i *Matidije*, njezine kćeri⁸. I sama carica *Sabina*, žena Hadrijana (117—138), odabire je među svojim prvim frizurama. Ako uporedimo frizuru s ovoga portreta s nekim frizurama pomenutih carica, vidjet ćemo, da među njima ima dosta sličnosti⁹, no najbliži je jedan portret carice Sabine na njenom ranijem novcu T. VI. 2/5 (sl. 5). Njezina je kosa na isti način sapeta u dvostrukj šiljati dijadem, iza kojeg na tjemenu leži velika višestruko složena pletenica, u koju je prihvaćena sva kosa, tako da se na zatiljku vide samo okomiti odjeljci podignute kose, baš kao i kod ove mlađe žene. Carica *Sabina* proglašena je »*Augustom*« god. 128., kada joj je i kovan novac.¹⁰

Paul L. Strack, proučavajući rimske carske novce II. v. obradio je i Sabinine portrete na

novcima, pa ih je prema frizuri, koju je carica nosila, podijelio na tri tipa¹¹. Najraniji tip predstavlja baš onu frizuru, koju smo opisali, a koja je slična frizuri portreta. On je datira u prvu polovinu god. 130., jer je nakon toga *Sabina* znatno promijenila svoj način češljanja.

Iako je lik carice Sabine vezan uz Hadrijanovo doba, ovaj njen najraniji tip portreta, po svom stilu, pripada još uvijek među trajanske portrete. Uostalom, granice između likovnih stilova i poimanja nisu nikada oštrem, nego su prijelazi blagi i postepeni, a tek nove ideje u obliku i sadržaju odvajaju jedno razdoblje od drugoga.

Stoga i ovaj portret, iako vremenski zalazi u Hadrijanovo doba, prema svim njegovim stilskim odlikama treba smatrati čistim trajanskim portretom.

Po pritesanim bočnim stranama na stražnjem dijelu pletenica i četvorouglatim rupama za spone, moramo zaključiti, da ova portretna glava nije stajala slobodno u prostoru, nego da je bila vezana uz nekakvu pozadinu. S obzirom na to, da kosa na tjemenu nije uopće bila obrađena, vjerojatno je bila smještena u kakvu nišu ili edikulu, u kojoj nije mogla biti promatrana odozgo.

3) Glava djevojke od sitno zrnatoga, žučkastog mramora — Solin (T. V/3. a, b)

Dimenzije: raspon od tjemena do brade 0,20 m, od čela do zatiljka 0,21 m; visina čela 0,045 m; razmak od čela do brade 0,168 m; od nosa do brade 0,06 m; širina lica 0,132 m; duljina pletenice na zatiljku 0,148 m; njena širina dolje 0,10 m; u blizini vrha 0,018 m; promjer vrata 0,10 m.

Glava je malo nagnuta udesno. Lice je okruglo, ovalnog oblika, prema bradi malo duguljasto. Građa ličnih kostiju se nazire. Čelo ispućeno i srednje visoko. Obrve plastične, dosta široke i lučno svijene, na više mjesta otučene. Oči bademastog oblika s naglašenim kopcima i raščlanjene s bjeloočnicom, okruglom šarenicom i zjenicom, koja je nešto veća i u obliku jabuke. Pogled je usmjeren ustranu prema gore. Nos oštećen na vrhu, ali se iz profila vidi, da je imao blaži prijelaz u čelo. Desna sačuvana nozdrva slabo je naglašena. Dio između nosa i usta ispućen je i dosta kratak s duguljastom rupicom na sredini. Usta su vrlo mala s naznačenim kutovima, te imaju gornju usnu dosta tanku i na sredini malo spuštenu, a donju napućenu. Brada je manja, ali naglašena i na vrhu malo oštećena. Uši su potpuno slobodne i lijepo modelirane. Kosa je raščlanjena horizontalnim odjeljcima ili pojasevima, koji ovijaju glavu i stepenasto teku prema tjemenu, postajući sve plošniji. Ovi se pojasi sastaju i isprepleću u veliku plošnatu i široku pletenicu, visoko podignutu na zatiljku i prebačenu natrag prema tjemenu, a pri

¹¹ P. L. Strack, *Untersuchung zur römischen Münzprägung der 2. Jahrhundert*. Citira ga M. Wegner, o. c., p. 278 i 303.

⁷ A. Hekler, o. c., p. XXXIX.

⁸ J. J. Bernoulli, o. c. II 2, Tab. XXX—XXXV. — A. Hekler, o. c., fig. 240 a, 243 b, 245 b.

⁹ Na pr. s frizurama: *Marcijane* iz muzeja u Ostiji, *Matidije* iz *Museo Nazionale delle Terme*, *Sabine* iz muzeja *Vaison*. M. Wegner, *Datierung römischer Haartrachten*. Jahrbuch d. Deutschen Arch. Inst. 53, 1938, Bd. 1—2, p. 294, fig. 7 i 8, p. 298, fig. 11 i p. 308, fig. 14 i 15.

¹⁰ M. Wegner, o. c. p. 303 — J. J. Bernoulli, o. c. p. 127.

vrhu sve užu. Pletenica je geometrijski riješena s nizovima rombića. Ispod pletenice kosa se spušta u širokim pramenovima i pada na vrat s pet plastičnih kovrča. Na stranama je počešljana iza uha, ispred koga se iskrao jedan nemirni pramenčić. Pramenovi kose su naznačeni širim i plićim urezima različite dužine. Na kovrčama se vidi rad svrdla. Prijelaz između čela i prvog pojasa kose ublažen je s nekoliko valovito urezanih linija. Vrat je tanji i valjkast s dosta jakim prijelazom prema bradi, odsječen koso.

Površina lica je glatka, blijedožućkaste boje, riješena sa svjetlijim i tamnijim sjenkama. Kosa je nešto tamnije, žutosmeđaste boje, ali je također glačana, pa ne kontrastira odviše licu, nego je s njim usklađena. Neobično fina obradba očiju i njihova izražaja, te smiješka oko usana, odaju majstora velikih umjetničkih i izražajnih sposobnosti.

Ovaj portret nosi na sebi sva obilježja portreta III. vijeka, i to njegove prve polovine — doba Severova.

Na prvi pogled se opaža, da je umjetnik želio dati prije svega karakter i raspoloženje, a sve ostalo je podvrgao tom zahtjevu. Lice djevojke odiše nekom plemenitom energijom, koja se zgusnula u izrazu oka, u luku obrve i snažnoj oblini brade. No usne imaju dražest mladosti. Zanimljivo je, da se izražaj lica mijenja već prema tome, da li ga promatramo iz blizine ili daljine; izbliza on odaje neku gotovo muškarачku energiju, osobito u svim gornjim dijelovima, dok je promatran iz daljine, mnogo ženstveniji i ljupkiji.

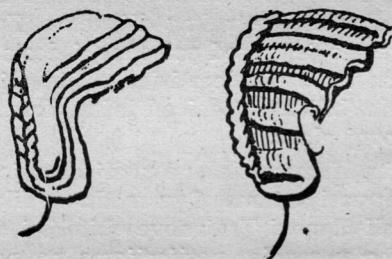
I zaista, majstori portreta III. vijeka ne žele toliko da fiksiraju stvarnost u svim njenim detaljima, koliko da stvore impresiju.¹²

U očima je usredsređen izraz, te se u dubokim okruglim zjenama poigravaju čas svijetlo, čas sjena. Ovako rješavanje oka i njegova izražaja baštinjeno je od prethodne antoninsko-aurelijanske epohe (138—192. g.), kada je (osobito za Marka Aurelija) postignut najviši domet u dočaravanju stalne pokretnosti oka. Taj način obrade zadržao se i dalje, gotovo do polovine III. vijeka (do god. 240).¹³

Ali ne samo oko, nego i položaj glave nagnute ustranu, naslijeđe je iz istog vremena. Osim toga, onih nekoliko kovrča na vratu djevojke, rađeno je vrlo plastično i u tehnici svrdlanja; ta je tehnika karakteristična baš za tu antoninsko-aurelijansku umjetničku fazu.

I pored ovih reminiscencija na razdoblje, koje je neposredno prethodilo, cijeli portret odiše novim duhom. U njemu se osjeća novo umjetničko

shvaćanje i htijenje, koje je potpuno oprečno onome kod dvaju ranije analiziranih portreta; ono odvođi s puta pravog realizma u impresionizam. Frizura djevojke, na primjer, nije tako plastično obrađena (osim kovrča na vratu), nego je umjetnik rješava više plošno, nastojeći da prikaže cijelu masu kose. Osobito se ova plošnost i nekakva stilizacija i geometrizacija osjeća u pletenici, raščlanjenoj rombićima. Pramenovi kose plitko su naznačeni, a cijela površina kose je svedena na istu razinu, te se na njoj prelijevaju svijetlo i sjena. Time djelovanje kose nije postignuto plastičnim sredstvima, kao dosada, nego više sjenkama. Sve to govori o novom likovnom i stilskom jeziku, koji je ovdje u začetku, ali će potpuno zavladati u razdoblju, koje slijedi (taj proces k antiplastičnom dovodi se u vezu sa sve jačim utjecajima Istoka). Ovaj preokret u stilu i umjetničkom shvaćanju karakterističan je za doba Aleksandra Severa (222—235.),¹⁴ na koje nas i neki drugi elementi ovoga portreta upućuju.

Sl. 1. — Ranija i kasnija varijanta frizure s uzvraćenom pletenicom

Moda pletenice, vraćene prema tjemenu prevladuje u doba Aleksandra Severa, ali se zadržava u različitim varijantama dulje nego i jedna druga moda¹⁵ (sl. 1). Najranije nalazimo je na portretima s novca *Julije Paule*,¹⁶ jedne od pet žena cara Elagabale (218—222.), prethodnika Aleksandra Severa. Frizura ove carice ujedno otkriva najbližu sličnost promatranom portretu. Oko njene glave teku horizontalni odjelci kose poput pojaseva, a ostrag vraćena pletenica penje se prema tjemenu i završava šiljato. Razlika je jedino u tome, što pletenica pada na vrat, a nije podignuta više na zatiljak, iznad kovrča, kao kod naše mlade djevojke. Sličnu frizuru srećemo i nešto kasnije na portre-

¹² To vidimo na mnogim portretima III. st. kao na pr.: *L. Goldscheider, Roman Portrets, 1945, T. 89—96* — *J. J. Bernoulli, o. c. II 3, tab. XX—XXXV.* — *A. Hekler, o. c., fig. 290, 297, 302—304 itd.*

¹³ *A. Hekler, o. c., p. XLIII.*

¹⁴ *M. Grbić, Rimski portreti u predjašnjem Istoriskom muzeju u Beogradu. Starinar X—XI., 1936., p. 130.* Tri kasno antička portreta iz Južne Srbije. *Glasnik Skopskog naučnog društva, 1938, XIX, sv. 11, str. 18.*

¹⁵ *Daremborg-Saglio, s. v. Coma, p. 1370.*

¹⁶ *Julija Paula* bila je carica 218—220. — *J. J. Bernoulli, o. c., II 3, p. 90 i Tab. s. novcima II., fig. 13.*

tima *Otacilije, Etrurscile i Salonine*¹⁷, ali kod njih je pletenica već povučena do samoga tjemena, a kosa je naprijed počešljana u okomite guste valove, koji djeluju dosta strogo i kruto, a frizuri daju drugi karakter, ne onakav kakav je na prvoj, ranijoj varijanti.

Što se tiče portreta, koji promatramo, bliska sličnost s frizurom na portretu Julije Paule, kao i prije spomenuti antoninsko-aurelijanski elementi u obradi oka i kovrča na vratu, govore za onu raniju dataciju.

Ako se uzmu u obzir novi, impresionistički momenti u tehnici i sadržaju ovoga portreta, onda se on bez dvojbe može staviti u vremenski okvir 3. i 4. decenija III. vijeka, t. j. u doba Aleksandra Severa.

Ovo razdoblje smatra se ujedno i posljednjim velikim cvatom rimske portretne mjetnosti.¹⁸

4) *Portret žene s nadgrobnog spomenika iz Careva Polja (Metulum); crvenkastosmeđasti pješčenjak (T. VI/8-4. a, b)*

Dimenzije: visina reljefa 0,065 m, visina glave od tjemena do vrata 0,208 m; visina od čela do brade 0,141 m; širina lica 0,099 m; visina vrata 0,06 m i širina vrata 0,085 m.

Lice je duguljasto, dosta široko, izdužene brade, s mnogo ožiljaka od oštećenja. Čelo visoko i malo ispupčeno. Obrve uopće nisu naznačene. Oči su vrlo velike, urezane, jajolikog oblika, te dosta razmaknute, tako da lijevo oko gotovo doseže sljepočicu. Nos je vidljiv samo u korijenu, inače je posve otučen, kao i dio brade. Naziru se urezana usta u obliku lunule. Uši se ne vide. Na glavi se nalazi neko pokrivalo u obliku kape ili marame, koja, tijesno priljubljena, prekriva uši, a na kraje-

vima je zavijena nešto ustranu. Kosa ispod nje izviruje u obliku uskog pojasa, a naznačena je samo kratkim urezima, koji leže u razmacima poput malih pregradica. Prema čelu pregradice se malo proširuju. Vrat je visok i podsjeća na krnji stožac.

Cijela je glava posve neznatno okrenuta prema lijevoj strani; tamo je lik muškarca, t. j. muža, s kojim je prikazana na ovom spomeniku.

Modelacija glave je gruba, linije nesigurne i površno nanosene, nedostaje osjećaj za perspektivu i razmjere, cijela izrada djetinje primitivna. Sve to odaje, da je spomenik rad provincijskog, možda i lokalnog obrtnika klesara.

Iako su navedena obilježja u neku ruku zajednička svim djelima provincijskih majstora obrtnika, ipak se u ovom portretu osjeća stil određene epohe; to je kasna antika.

Portret je potpuno shematiziran; gledan frontalno, više djeluje kao crtež, nego kao visoki reljef. Cijeli izraz lica sažet je u velikim, ukočenim, oštro i tvrdo rezanim očima. Nema nikakvih detalja, a modelacija je slaba, lice je prikazano gotovo kao ploha.

No ako je on krajnje shematiziran i podsjeća na crtež kakva djeteta, u njemu se osjeća lčnost, pa vidimo, da i u toj jakoj stilizaciji ima, makar i slaba primjesa, realizma.¹⁹

Svi su navedeni elementi značajka rimskih portreta IV. i V. vijeka, t. j. kasne antike, kada potpuno pobjeđuje načelo antiplastičnog, i kada se pod jakim utjecajem Istoka stvara kruta, stilizirana umjetnost, koja po svom stilu i svojim oblicima podsjeća na arhajsku umjetnost drevnog Istoka.²⁰

Analizom ova četiri portreta osvijetljene su neke etape u razvoju rimske portretne umjetnosti, pa se je moglo uočiti, da je taj razvoj neobično bujan i raznovrstan i da obiluje pored utjecaja, s mnogo originalnih manifestacija pravog stvaralaštva.

¹⁷ Otacilia Severa, žena Filipa St. (244—249); Herenia Etrurscilla, žena Trajana Decija (249—253); Cornelia Salonina, žena Galijena (253—268). *Bernouilli*, o. c., II 3 p. 144, 154 i 171. — tab. s novcima IV., fig. 6, 7, 13, 14 i V, fig. 13 i 15.

¹⁸ A. Hekler, o. c., p. XLV.

¹⁹ Realistička tradicija rimskog portreta, na koju je već i *Grbić* upozorio u svojoj radnji. o. c., p. 132.

²⁰ A. Riegl, *Zur Spätromischem Porträts-sculpture*. Strena Helbigiana, 1900, p. 255.

SUMMARY

The four Roman women-portraits belonging to the collection of antique sculpture in Archeological Museum in Zagreb show the mode of hairdressing, the artistic style, the technique of work and the culture of different phases of the I—IV century AD.

The first portrait found at Solin represents a young woman with a melon-like hair-dress (fig. 1 abc). It shows a somewhat cold and noble reserve and a classicistic taste, main characteristics of portraits from the Augustan Age (31 BC. — 68 AD.). Further it shows a tendency to softness in the treatment of the surface and simplicity in hairdressing, that are the characteristics of the Claudian phase.

Compared with the two Hellenistic portraits—Corine from Sylanion and Berenice II/M. Bieber, The sculpture of Hellenistic Age, fig. 121, 346 (fig. 2, 3) — it shows a synthesis of the Hellenistic and New-Roman trend, a characteristic of most portraits from the Early Emperor's time. The second portrait also found at Solin represents a young woman with a »diadem« hair-dress (fig. 4 ab). Compared with the rich and abundant hair-dress of the Flavian's time, it is more stiff and severe and shows great similarity with hair-dress of the empresses at the court of Traianus. Further, from the earliest coins of Sabina it can be seen that the hair-dress in arranged in the same way as that of the consort of Hadrianus (130 AD). On base of that fact the author concludes that the portrait belongs to the period of Hadrianus though after all other characteristics it could be considered as a pure Traianic work. The third portrait found at Solin represents a young woman with a big tress at the back of the head (fig. 6 ab). On this portrait a new artistic trend towards impressionism can be immediately noticed. The surface of the face is mobile, the hair-dress is more flat and with contrast of light and shade, the characteristic of the personality is more emphasised. It is worked out in a sketchy impressionistic technique. Taking into consideration all its characteristics and by means of analogy, especially comparing in with the portrait of Julia Paula (218—222 AD.) the consort of Elagabalus (fig. 7a), the portrait can be dated to the third and fourth decade of the III. century i. e. to the time of Alexandrus Severus.

The fourth portrait is a high relief found at Carevo Polje near Čakovec (Metulum) (fig. 8 ab) and belongs to a tomb monument of a couple. It exhibits a trend to expressionism. The eyes are magnified, the surface of the face is flat, the style linear, simetric and rigid (oriental influences). After these characteristics the portrait belongs to the group of late antique portraits (IV—V. century AD). Other peculiarities of the portrait common to most provincial achievements are: the lack of proportion and perspective and a somewhat childish naivety.

1. a, b, c — Portret djevojke iz
Solina — Klaudijevo doba

1a

1b

1c

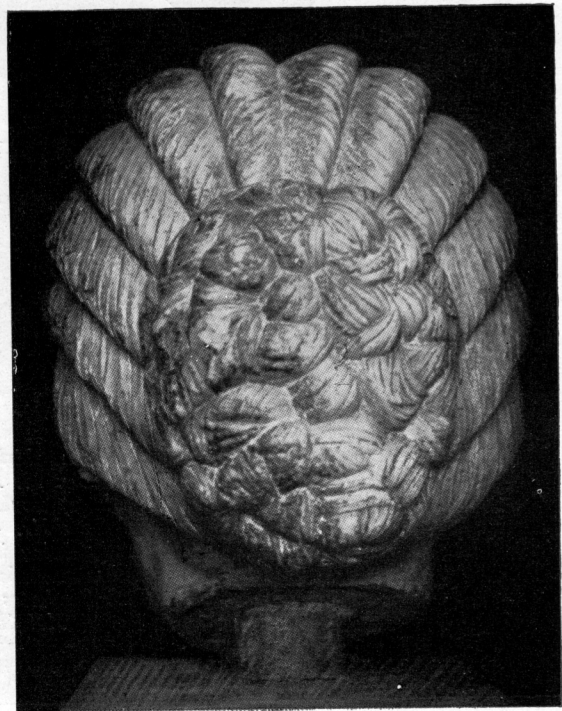
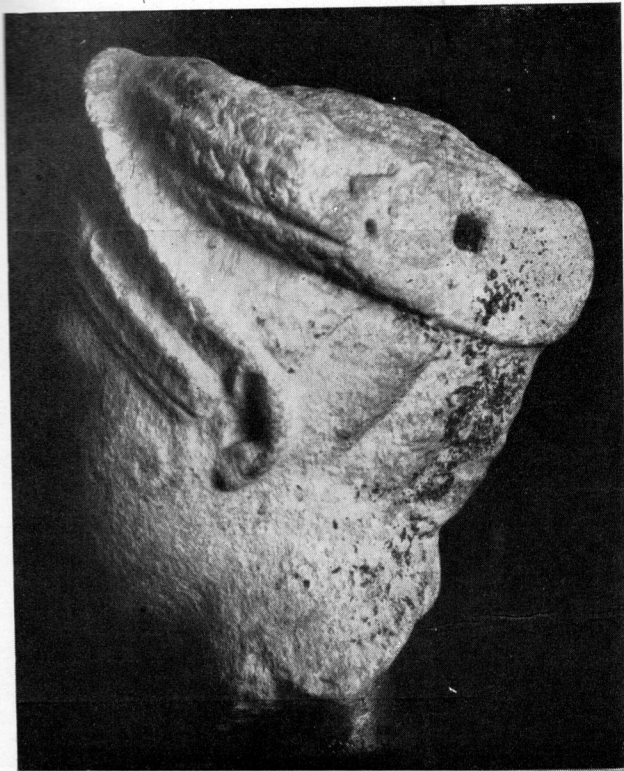
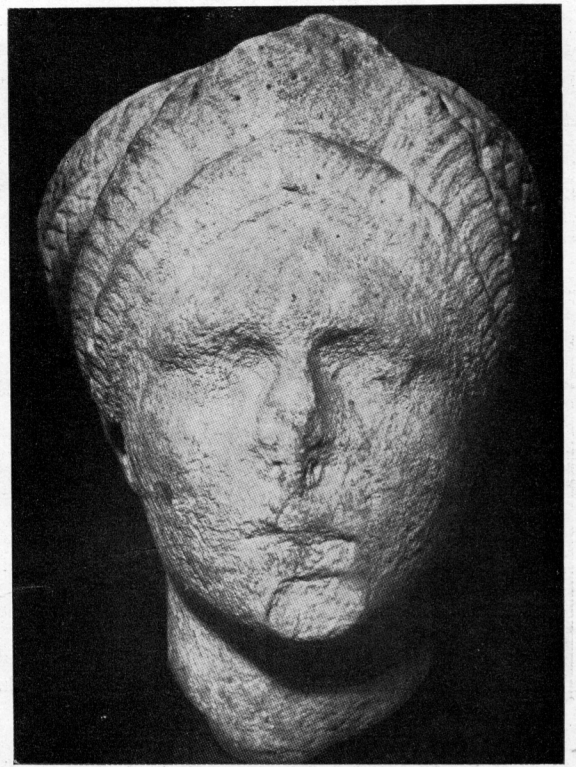

TABLA IV

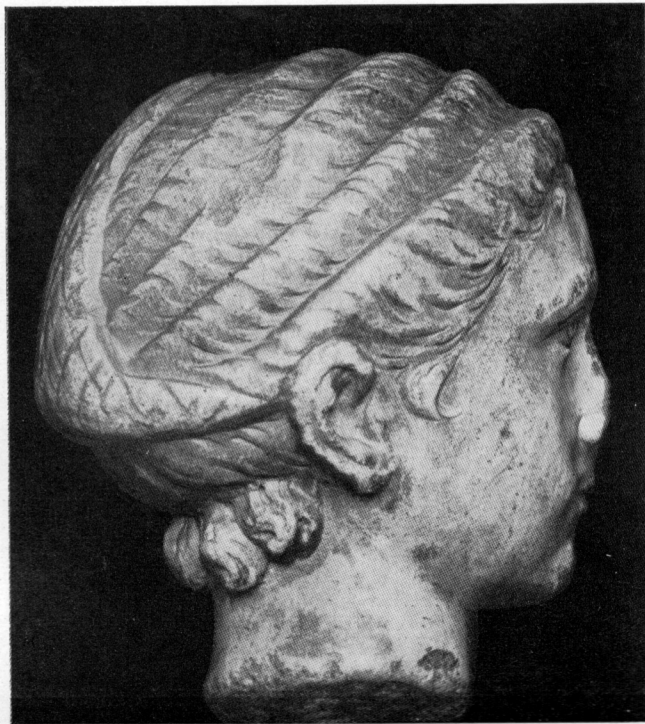
2a

2b

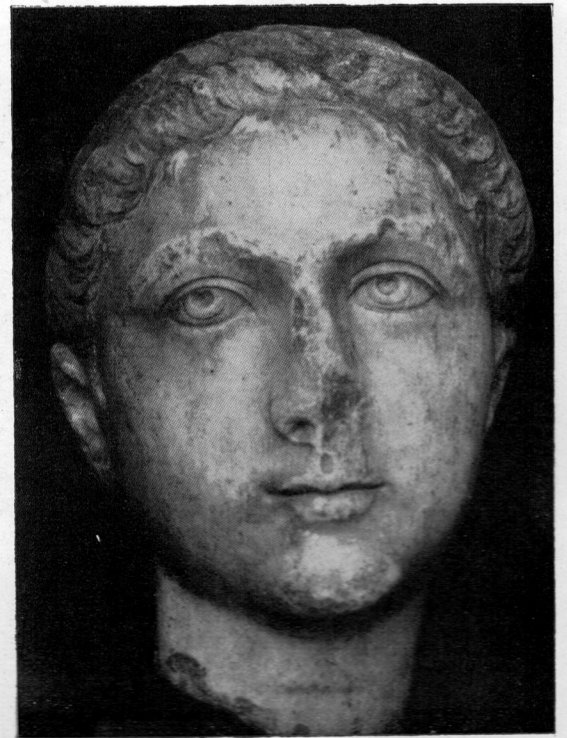
2. a, b — *Portret mlade žene iz Solina — Trajanovo doba*

3a

3. a, b — *Portret djevojke iz Solina — Doba Aleksandra Severa*

3b

4a

5

1963. godine — 1963. godine — 3. n. 2.

5. — *Portret carice Sabine na ranom novcu — Hadrijanovo doba*

4b

4. a, b — *Portret djevojke iz Solina — Doba Aleksandra Severa*